

geta sent inn efni í *Hug*, óháð því hvort viðkomandi geti skrifað á íslensku. Um-
talsverður hluti framhaldsnemenda í heimspeki stunda nám sitt á ensku og hér
hafa tímabundið starfað allmargir kennarar sem ekki tala eða skrifa á íslensku. Að
mínu mati er það sanngirnismál að þessir nemendur og kennarar eigi möguleika
á að birta efni í *Hug*, auk þess sem við missum af áhugaverðum sjónarhornum ef
við útilokum þessar raddir frá íslenskri heimspekiumræðu.

Finnur Dellsén

„Mér fellur núorðið betur við hlutverk Sansjós Pansa ...“

Kristian Guttesen ræðir við Kristján Kristjánsson

Kristján Kristjánsson hlaut doktorsnafnbót í heimspeki frá Háskólanum í St. Andrews árið 1990. Hann er prófessor í mannkostamenntun og dygdasiðfræði við Háskólann í Birmingham, en var áður prófessor við Háskólann á Akureyri og Háskóla Íslands. Þá gegnir hann stöðu aðstoðarframkvæmdastjóra Jubilee-rannsóknarmiðstöðvarinnar um mannkosti og dygðir við sama háskóla. Hann hefur gefið út á annan tug bóka á íslensku og ensku og er að líkindum sá íslenski heimspekingur sem hlotið hefur mesta viðurkenningu á alþjóðlegum vettvangi, m.a. verðlaun fyrir bestu bók um menntamál í Bretlandi árið 2015. Á Íslandi hefur hann bæði fengið Hvatningarverðlaun Rannsóknarráðs og Verðlaun Ásu Guðmundsdóttur Wright. Hann er ritstjóri tímaritsins Journal of Moral Education og er meðal helstu áhrifamanna á sviði dygðifræða og mannkostamenntunar, bæði í Bretlandi og víðar. Í eftirfarandi spjalli spyr Kristian Guttesen hann m.a. út í rannsóknarefni hans, áhrifavalda í lífi og starfi og sýn hans á menntaheimspeki sem (rannsóknar)aðferð og mótandi samfélagsafl.

Sæll, Kristján. Það sem mig langar til að ræða við þig í upphafi er hvort þú sjáir einhvern greinarmun á akademískri heimspeki og annars konar heimspeki, hversu margar gerðir sem þær kunna svo að vera. Er hægt að skilja að persónulega heimspeki frá akademískri heimspeki? Og ef talað er um óakademíska heimspeki, er hún þá eitthvað þriðja? Í sambengi þessara spurninga langar mig líka til að heyra hvort þú skynjir einhverja breytingu á þessum sviðum frá því þú byrjaðir að stunda heimspeki og hvort einhver munur hafi verið á henni heima fyrir og á alþjóðlegum vettvangi?

Það er vissulega fullgild merking orðsins „heimspeki“ að skilja hana sem almenna lífssýn einstaklings. „Hver er heimspeki þín í lífinu?“ o.s.frv. Þessi merking á sérstaklega vel við um ung börn sem eru fædd heimspekingar og hugsa einatt sem slíkir. Því miður er þessi heimspeki menntuð út úr börnum; þau innritast iðulega í skóla sem frumrit en brautskrást sem afrit. Þessi merking kemur akademískri heimspeki ef til vill lítið við. Annars er mér því verr við allar markalínur af þessu tagi sem ég verð eldri. „Poppheimspeki“ andspænis „alvöru heimspeki“, „grein-

ingarheimspeki“ andspænis „meginlandsheimspeki“: skipta slíkir merkimiðar einhverju máli? Er ekki bara til góð eða slæm heimspeki?

Varðandi breytt viðhorf til heimspeki, þá er ég ekki viss um að yngsta kynslóð íslenskra heimspekinga geri sér grein fyrir því hve mikillar lýðhylli heimspeki naut heima síðasta aldarfjórðung 20. aldar. Það var varla haldin ráðstefna um neitt svo fjarskylt efni að ekki væri kallað á heimspeking til að ræða hina „heimspekilegu hlið“ málsins. Fyrst voru þetta frumherjarnir þrír, sem ég segi þér betur frá síðar, og síðan heimspekingar af minni kynslóð. Lengst komst ég, held ég, á þessari braut þegar ég féllst á að halda erindi um „síðfræði samgöngubóta“ á ráðstefnu sem Steingrímur Joð stóð fyrir sem samgönguráðherra, ef ég man rétt. Menn horfðu málþola og dolfallnir á spekina renna upp úr mér, en auðvitað hafði ég ekki hundsvit á þessu efni. Smám saman tapaði heimspekin þessari forréttinda-stöðu. Nýir tiskustraumar tóku við: jákvæð sálfræði, kynjafræði og alls kyns önnur fræði sem talin voru geta veitt „almenna sýn“ á afmörkuð viðfangsefni. Ég verð að viðurkenna að ég grét þurrum tárnum yfir því þegar boðum fækkaði á allar þessar óheimspekilegu ráðstefnur þó að sumu leyti væri gaman að hinum margbreyttu mannlegu samskiptum. Sumt af þessu var verulega vandræðalegt, eins og þegar ég lenti í beinni útvarpsútsendingu um eitthvert hinna heimspekilegu hliðarefna og spyrjandinn spurði af svo „yfirgripsmikilli vanþekkingu“, eins og Þorsteinn Gylfason hefði orðað það, að ég gat ekki svarað nema út í hött til að litillækka ekki viðmælandann.

Þú mátt ekki misskilja mig, Kristian sæll. Ég er mikill talsmaður heimspeki fyrir almenning og vitaskuld kitlaði það hégómagirnd mína og annarra af fyrstu og annarri kynslóð íslenskra heimspekinga þegar við auglýstum opinbera fyrirlestra og fylltum sali af áheyrendum sem námu hvert spaklegt orð sem fram gekk af munni okkar. Við vorum Jordan Peterson okkar tíma (þó vonandi betri heimspekingar en hann!). Þetta hefði aldrei getað gerst í Bretlandi þar sem heimspeki hefur alltaf verið stunduð í filabeinsturnum. En það er hætta á að heimspekiiðkun af þessu tagi breytist í einbera helgileiki, „rituöl“. Mikið af þessu fyrirlestrafári heima var líka hreinræktuð einstefnumiðlun. Áheyrendum gafst sjaldan tækifæri til að efla eigin gagnrýna hugsun og síðvit með uppbyggilegum samræðum.

Á ferli þínum hefur þú meðal annars látið þig varða síðferðilegt uppeldi barna og heimspeki menntunar. Hvernig fékkstu áhuga á þessu efni og hvaða áhrif væntir þú að núverandi rannsóknir þínar og samverkamanna við Jubilee-rannsóknarmidstöðina fyrir mannkosti og dygðir við Háskólann í Birmingham muni geta haft?

Þetta er stór spurning, Kristian, og ég verð því að gefa þér ögn flókið og langt svar. Ég skrifaði meistara- og doktorsritgerðir í St. Andrews á sviði stjórnmálaheimspeki: nýja greiningu á frelsishugtakinu. En ég var svo óheppinn að um þetta leyti, í kringum 1990, snerist öll stjórnmálaheimspeki meira og minna um átökin milli tilkallsréttlætis í anda Nozicks og skiptaréttlætis í anda Rawls. Alvöru stjórnmálaheimspeki átti að vera „normatíf“ og greining á hugtökum var talin úrelt. Ég spurði hvað réttlæti merkti eiginlega í munni venjulegs fólks, t.d. hvernig það tengdist hversdagslegum hugmyndum um verðskuldun sem börn á

leikskólaaldri virðast bera skynbragð á, og hvernig slíkar hugmyndir þroskuðust, t.d. í ljósi þrepakenningar Damons um stig réttlætisþroska. Ég velti fyrir mér hversu framandi heimspekikenningar gætu verið hugmyndum venjulegs fólks án þess að missa fræðilega festu og trúverðugleika. En þessar pælingar fundu engan hljómgrunn og ég missti í kjölfarið áhuga á stjórnmálaheimspeki. Það grátbroslega er, hins vegar, að þegar doktorsritgerð mín kom loks út í endurskoðaðri mynd árið 1996 (*Social Freedom*, Cambridge University Press), þá var hugtakagreining aftur að komast í tisku í stjórnmálaheimspeki og það er enn verið að vitna í þessa gömlu bók og bjóða mér á ráðstefnur um frelsishugtakið. Ég get litlu svarað nema því að ég hafi ekkert hugsað af viti um þessi efni í meira en tuttugu ár!

Svo gerðist það líka að þegar ég sneri heim eftir doktorspróf, þá var eina lausa staðan sem mér bauðst á sviði menntaheimspeki við Háskólann á Akureyri, þar sem ég tók meðal annars þátt í því að skipuleggja nýtt kennaranám frá grunni. Ég færði mig því bæði vegna eigin áhugahvatar og ytri aðstæðna frá stjórnmálaheimspeki yfir í menntaheimspeki. En ég hef að vísu aldrei gefið hefðbundna síðfræði upp á bátinn og hef reynt að birta a.m.k. eina ritrýnda grein á ári eða svo í hefðbundnum alþjóðlegum síðfræðitímaritum, rétt til að sannfæra sjálfan mig um að ég sé enn samkeppnishæfur sem „venjulegur“ heimspekingur þó að ég vinni aðallega í hliðargrein hennar, nátengdri félagsvísindum.

Nú verð ég að hlaupa yfir langan kafla í starfsferilssögu minni við HA og HÍ og þangað til ég varð prófessor við Háskólann í Birmingham og aðstoðarforstjóri Jubilee Centre for Character and Virtues árið 2012. Þetta er langstærsta stofnun í heimi á sviði mannkostafræða og -menntunar, með 25 starfsmenn og nær 500 milljóna króna ársveltu. Mannkostamenntun er í raun ekkert annað en dygðafræði hagnýtt í skólafunni og í menntun starfsstétta. Við sinnum bæði grunnrannsóknunum, í heimspeki og sálfræði, og hagnýtum rannsóknum á sviði menntunarfræða – og kennilegur grunnur alls starfsins í Jubilee Centre er aristótélískur, eins og skýrt er tekið fram í stefnuskrá okkar. Við skipuleggjum stórt meistaranám í mannkostamenntun og höfum marga doktorsnema, en við kennum ekki í grunnnámi. Við höldum einnig stærstu og virtustu ráðstefnur í heiminum á þessu sviði á hverju ári, oftast í Oriel College, Oxford.

Þú spyrd um „áhrif“ starfs okkar og þau eru þegar mun meiri en mig hefði óráð fyrir, bæði á skólastarf í Bretlandi og ekki síður í ýmsum öðrum löndum. Við fáum stöðugt heimboð frá háskólum og menntamálaráðuneytum um allan heim sem vilja fá ráðgjöf frá okkur; og ég gæti í raun verið á ferð og flugi um heiminn allt árið ef ég samþykkti öll boðin. Ég er þegar á of miklum þeytingi. Öll þessi boð segja ef til vill jafnmikið, ef ekki meira um tómarúmið í skólakerfum heimsins en ágæti stofnunar minnar. Það er holrúm í lífæðum skólakerfa víða um heim. Ég kalla það stundum „gildagap“ en það orð nær ekki hugsuninni til hlítar. Vandinn er sá að margir fræðimenn, stjórnmálamenn og embættismenn gera sér grein fyrir því að menntageirinn hefur misst sjónar á því hvert er í raun höfuðkeppikefli menntunar og skólastarfs, umfram það að tryggja nemendum bærilæg störf og mannsæmandi laun í framtíðinni. Boðin sem við fáum eru í raun neyðarköll: „Það er tómarúm hjá okkur, getið þið fyllt það?“ Þegar við mætum á staðinn og

segjum: „Við getum kennt ykkur svolítið um aristótélíska menntaheimspeki og gefið ykkur almenn ráð en þið verið að laga þau að aðstæðum ykkar,“ verða margir vonsviknir. Þeir hafa vonað að við kæmum færandi hendi með tilbúna fyllingu í tómarrúmið sem hentaði jafn vel í Argentínu eða Sádi-Arabíu og í Bretlandi. En málið er ekki alveg svo einfalt ...

Mannkostamenntun er sveigjanleg íhlutun og mjög áhrifarík, þegar best lætur, en hún krefst aðstæðubundinnar vitsmunadygðar, *phronesis*, ef hún á að ganga upp. Ég var í fátækrahverfi í Argentínu í júní [2018], í skóla sem reynt er að halda uppi í niðurniddri verksmiðjubyggingu í hverfi dópsala, hórangara og ólöglegra innflytjenda. Þegar ég var beðinn um töfralausn gat ég lítið sagt annað en að vandamálið hér virtist ekki skortur á mannkostum hjá skólabörnunum heldur fátækt og vösbúð í nærsamfélaginu og spillingu í fjærsamfélaginu.

Okkur hefur tekist að ná góðum árangri með mannkostamenntun í ýmsum skólum í ýmsum löndum og einnig í siðfræðikennslu fyrir verðandi fagfólk. Við höfum gefið út argrúa af fræðilegum greinum sem sýna þetta. Kennarar og foreldrar eru mjög jákvæðir; yfir 90% lýsa yfir stuðningi við starf okkar í skoðana-könnunum í Bretlandi, til dæmis. Við njótum velvildar heimspekinga og (margra) félagsvísindamanna, ekki síður í Bandaríkjunum en í Bretlandi enda lengri hefð fyrir mannkostamenntun þar. En því er ekki að neita að mannkostamenntun er ögn aðþrengd í pólitíska litrófinu og sætir tortryggni, bæði frá hægri og vinstri. Í Bandaríkjunum kemur gagnrýnin aðallega frá vinstri og snýst um að mannkostamenntun persónugerir félagsleg vandamál: vilji „lappa upp á“ brotin börn fremur en að bæta félagslegu aðstæðurnar sem hafa brotið þau niður. Þetta er skiljanlegt, því að mannkostamenntun í Bandaríkjunum á sér íhaldssamar rætur og var endurvakin af William Bennett, sem var menntamálaráðherra í Reagan-stjórninni. Í Bretlandi kemur gagnrýnin meira frá hægri enda hefur mannkostamenntun verið á stefnuskrá Verkamannaflokksins frá því snemma á 20. öldinni þó að lítið færi lengi fyrir neinni framkvæmd. Michael Gove, fyrrum menntamálaráðherra Íhaldsflokksins, telur mannkostamenntun hluta af því sem hann kallar „the Blob“: samsæri vinstri-sinnaðrar menntaelítu sem vill troða tilfinningaþvælu inn í skólastofuna, falda í nýjum og nýjum Trójuhestum, til að grafa undan hefðbundnum kennslugreinum og akademískum kröfum.

Hvor tveggja gagnrýnin er byggð á ranghugmyndum, a.m.k. að svo miklu leyti sem hún beinist gegn okkur í Jubilee-stofnuninni. „Ópólitísk“ eða „einstaklingsvædd“ mannkostamenntun væri algjör þversögn frá aristótélísku sjónarhorni; Aristóteles yrði fremur sakaður um að „stjórnmalavæða“ mannkostamenntunina um of, ef eitthvað er. Og það er út í hött að halda að Jubilee Centre sé í herför gegn hefðbundnum kennslugreinum og akademískum kröfum. Við leggjum mikla áherslu á rækt við vitsmunadygðir og hefðbundið þekkingarnám þó að við teljum að eingöngu siðferðisdygðir geti léð lífi okkar rétta stefnu. Við viljum ekki breyta skólanámi í agalusa Hálsaskógarleiki í anda Rousseaus.

Við nutum þess glópaláns að Nicky Morgan, fyrrum menntamálaráðherra Íhaldsflokksins, fékk af óskýrðum ástæðum svo mikinn áhuga á mannkostamenntun að hún skrifaði sjálf bók um efnið og vitnaði óspart í Jubilee Centre.

Núverandi ráðherra, Damien Hinds [afsögn í júlí 2019], hefur erfitt sumt af þessum áhuga og vill að OFSTED (The Office for Standards in Education), sem fylgist náið með skólastarfi hér, taki upp mannkostamenntun sem eitt kennimark góðs skóla. En þessir íhaldsráðherrar skilja í raun hugtakið mannkostamenntun þröngum og mjög óaristótélískum skilningi sem rækt við framkvæmdadygðir eingöngu, svo sem þrautseigju („grit“). Skilningur þeirra er dreginn meira frá jákvæðri sálfræði, sem ég veit að þú vilt spyrja mig um síðar, en heimspeki, hvað þá aristótélískri. Það er miður – og við eyðum miklum tíma í að sannfæra embættismenn, stjórnmalamenn og skólastjórnendur í Bretlandi um að það sé í þágu nemenda og skóla að vikka skilninginn út og gera hann heimspekilegri.

Hvada heimspekingar eða kennarar eru eftirminnilegir frá árunum sem þú stundaðir nám og/eða frá þínum ferli?

Ég hlýt að nefna hér til sögu fyrst þríeykið fræga frá frumbýlingsárum heimspeki á Íslandi, Pál Skúlason, Þorstein Gylfason og Mikael Karlsson. Það var ótrúlegt lán fyrir Íslendinga að þessir þrír skyldu vera í forsvari fyrir íslenskri heimspeki í upphafi. Þeim tókst að setja slíkt gæðamark á BA-námið að ég get fullyrt að ég hafði betri alhliða undirbúning í greininni þegar ég hóf framhaldsnám erlendis en flestir samnemendur mínir frá mun „frægari“ háskólum.

Ég hafði ekki mikið álit á fyrstu bók Páls á íslensku, þótti hún full af loðmullulegri meginlandsheimspeki. En ég hafði alla tíð mikið uppáhald á manninum Páli og ákvað að skrifa BA-ritgerð hjá honum, bæði þess vegna og líka hins að ritgerðin, sem var um bölsvandann („problem of evil“), sótti talsvert í smíðju Ricoeurs. Svo gerðist það merkilega með Pál að andstætt svo mörgum heimspekingum sem eru að mestu fullmótaðir snemma á ferlinum, þá hélt hann stöðugt áfram að þroskast og batna sem heimspekingur og skrifaði, að mínum dómi, mörg bestu verk sín á síðustu æviárunum. Þar að auki reyndist hann líka frábær háskólarektor sem ég jata að kom mér skemmtilega á óvart! Ég sakna Páls stöðugt, mannvits hans og manngæsku.

Þorsteinn var vitaskuld einn af snilldarmönnum tímans: botnlaus fróðleiksbrunnur, andgæfur fagurkeri og stílsnillingur. Hann skrifaði að mínum dómi besta íslensku allra samlanda okkar á sinni tíð, ásamt Skagfirðingunum knáu, Haraldi Bessasyni og Hannesi Péturssyni. Áhrif hans á nemendur og innlenda heimspekihefð voru ómæld. En svo margt gott sem segja má um Þorstein, þá voru vissir þættir í heimspekistíl hans hamlandi í þeim skilningi að þeir héldu aðdáendum hans fönnum, eins og flugum í kóngulóarvef. Það tók mig óralangan tíma að losna úr þessum fjötrum. Það sem ég á við er stíll sem einkennist af sundurgerð, vígmælsku, kraftbirtingarópum og ákveðnu yfirlæti, m.a. gagnvart öðrum fræðigreinum. Þessi stíll kann að henta eldmóðsfullum ungmönnum vel en það er eins gott að hann eldist af manni. Það gerðist fullseint hjá mér.

Mikael Karlsson: ég veit eiginlega ekki hvar ég á að byrja! Jú, vitaskuld hefur hann birt of lítið á prenti. En ég veit ekki hvort allir gera sér grein fyrir því að Mike var og er heimspekingur á heimsmaðlíkvarða. Hann stendur bestu heimspekingum sem ég hef kynnst við bestu háskóla í heimi á sporði. Alúð hans við

kollega og nemendur hefur verið svo einstök og algjör í gegnum árin að hún hefur sundrað tíma hans til að ota eigin tota. Þegar ég fékk bráðgreindan en húðlatan og mátulega geggjáðan doktorsleiðbeinanda í Bretlandi, sem aldrei skrifaði staf sem athugasemd við nein drög sem ég sýndi honum, og ég var að örvinglast, bar ég mig upp við Mike sem settist niður og vann dögum saman, án nokkurs endurgjalds, við að betrubæta ritgerðina með ítarlegum athugasemdum og mál-farsbótum. Hann er sannarlega einn af mestu velgjörðarmönnum mínum í lífinu og ég fæ aldrei endurgoldið honum maklega. Hefur hann fengið riddarakrossinn, Kristian? Ef ekki, þá er það þjóðarskömm. Ég fékk aldrei neina kennara betri en þessa þrjá í framhaldsnáminu ytra. Sá sem komst næst því, með nákvæmni sinni og alúð, var Andrew Mason, nú prófessor við Háskólann í Warwick.

Að námi loknu hef ég svo vitaskuld kynnst mörgum snjöllum heimspekingum, sem ekki kenndu mér beint heldur óbeint með fordæmi sínu og persónulegum vinskapi. Ég vil þar sérstaklega nefna David Carr, föður aristótelískrar mennta-heimspeki, og Terry McLaughlin, sem ég fæ að segja þér meira frá síðar í þessu viðtali, vona ég.

Nú hefur þú dvalið í Bretlandi síðan 2012, þú ert ritstjóri virts tímarits um mennta-heimspeki, Journal of Moral Education, og hefur á síðustu árum birt ferri greinar á íslensku en áður. Í ákveðnum skilningi ertu „brotfluttur“ og ef til vill ekki á heimleið í bráð? Fylgist þú með rannsóknum á þínu ábugasviði á Íslandi, áttu í samstarfi við íslenska rannsakendur? Er slíkt samstarf mikilvægt?

Já, ég hef ekki haft tíma til að skrifa um heimspeki á íslensku í langan tíma. Það er vissulega synd. Íslenskan er svo dásamlega krefjandi heimspekitungumál. En ég hafði íslenska doktorsnema úr HÍ sem ég hélt áfram að leiðsega eftir að ég flutti út. Ég hef líka komið heim í nokkra daga á hverju ári til að kenna á vinsælu námskeiði hjá Endurmenntun HÍ. Síðan var Siðfræðistofnun HÍ svo vinsamleg að skipuleggja ráðstefnu um heimspeki mína á vordögum 2017. Því miður er ég ekki í beinu samstarfi við íslenska rannsakendur sem stendur en ég held óbeinum tengslum við marga heima og talsverður hópur íslenskra fræðimanna og doktors-nema hefur sótt ráðstefnur okkar í Jubilee Centre hér í Bretlandi.

Það er svolítið hjákátlegt að þegar vitnað er í siðfræði mína heima er það oft í tengslum við nytjastefnu sem ég er talinn helsti talsmaðurinn fyrir meðal íslenskra heimspekinga. Þetta er fyndið; það myndi enginn kannast við þessa lýsingu á mér utan landsteinanna enda er ég prófessor í dygðafraedum og mannkostamenntun! Ástæðan fyrir þessu er sú að það fór í taugarnar á mér á sínum tíma hve nytja-stefnan var mikið afbökun í umræðu heima og sætti ósanngjarnri gagnrýni. Dæmi um þetta eru sögurnar um sjúklinginn sem tekinn er í varahluti eða fituhlunkinn og stjórnlausar járnbrautarvagninn: sögur sem allir heimspekimenntaðir þekkja. Það er fullkomlega óskiljanleg túlkun að sjálfum sér samkvæmur nytjastefnu-maður myndi fórna sjúklingnum eða hrinda fituhlunknum fyrir vagninn. Þessir blóraböggjar eru á allt öðru áhættusvæði í lífinu en einstaklingarnir sem þeir eiga að bjarga og það myndi vitaskuld draga úr heildarhamingju heimsins, þegar til lengri tíma er lítið, ef fólki á lágum áhættusvæðum væri fórn að fyrir fólki á háum.

Það myndi t.d. enginn þora að innrita sig á spítala eða biða eftir lest á járnbraut-arstöð. Ég hóf því mikla málsvörn fyrir nytjastefnu heima. Ef til vill gekk ég of langt, t.d. voru sum rök mín gegn heilindavandanum (því að nytjastefnumaðurinn hugsar einatt „einni hugsun of mikið“, eins og Bernard Williams orðaði það) ansi langsótt. Heilindavandinn („problem of integrity“) er miklu skeinuhættari nytja-stefnunni en hinn svokallaði blóravandi („problem of victimisation“).

Þessi skrif mín heima breyta því ekki að ég stend mun nær dygðafraedum í hugsun, a.m.k. um dagleg siðferðileg úrlausnarefni, en nytjastefnu og hef alltaf gert. Það mætti raunar færa rök fyrir því að sjálfur John Stuart Mill sé einnig meiri dygðafraedingur en nytjastefnumaður í þessum skilningi. En ég er ekki hreintrúaður dygðafraedingur á sama hátt og t.d. Julia Annas sem telur öll nytja- og reglurök óþörf nema hugsanlega í einhverri afar sérhæfðri starfsstéttasíðfræði. Við komust best í gegnum hversdaginn með dygðafraedi að vopni en sum úrlausnarefni eru svo stórbrotin og margþætt, svo sem hlýnun jarðar eða Palestínuvandinn, að ekki hrekkur til að hafa fengið vel útlátið af siðviti (*phronesis*). Við þurfum á kostnaðar- og nytjagreiningu af góðkynja nytjastefnutagi að halda. Þetta er engin jaðarskoðun í dygðafraedi. Dan Russell hefur t.d. fært rök fyrir því að dygðafraedi sé ekki fullkomlega sjálfbær sem siðferðiskenning og þurfi stundum að sækja í smíðju nytja- og reglusiðfræði.

Þetta var kannski dálítill útúrdúr frá spurningu þinni, Kristian, en ég vildi vekja athygli á því að skrif mín á íslensku, sem flest hver hafa birst í þremur greinasöfnum (*Proskakostir*, *Af tvennu illu* og *Mannkostir*), gefa ekki alls kostar góða mynd af mér sem heimspekingi, a.m.k. ekki í seinni tíð. Svo lenti ég líka heima, snemma á öldinni, í ávintýrlega langvinnri og hatrammri ritdeilu um póstmódernisma sem gerði mig að *persona non grata* í sumum kreðsum í hugvísindum. Þetta var (vanþakklátt!) framlag mitt til íslenskrar poppheimspeki á sínum tíma en ég hef lítið sem ekkert skrifað um þetta í fræðilegri heimspeki á ensku.

Þú fæst að miklu leyti við heimspeki Aristótelesar og hefur m.a. byggt á siðfræði, stjórnspeki og skáldskaparfræði hans. Af hverju er erindi Aristótelesar, að þínu mati, svona brýnt við samtímann?

Ég hef skrifað margar bækur á ensku um kosti aristótelískrar heimspeki – en raunar einnig um lesti hennar sem þarf að bæta. Það er eiginlega útilokað að draga saman þessi rök mín í stuttu viðtali. Ég verð bara að hvetja fólk til að lesa þessar bækur (helst allar!). Sem eitt lítið dæmi þá fjallar næstsíðasta bók mín (*Virtuous Emotions*, Oxford University Press, 2018) um þann höfuðkost aristótelískrar siðfræði að gefa tilfinningadygðum mikilvægt rými sem hluta af hinu góða lífi. Það sem ég get sagt í styttra máli er hvers vegna aristótelísk siðfræði hefur svona mikið aðdráttarafl utan raða hefðbundinnar heimspeki.

Félagsvísindamenn elska Aristóteles, margir hverjir, vegna veraldarhyggju hans: þeirrar aðferðafraedilegu forsendu að allar siðfræðikenningar þurfi að reiða sig á reynslurannsóknir um hvað fólki sé í raun fyrir bestu og hvernig það upplifi heiminn. Félagsvísindamenn eru vanir heimspekingum sem hafa engan áhuga á „empíri“. Þegar ég segi þeim að ef Aristóteles væri á lífi í dag myndi hann aðeins

eyða hálfum deginum í heimspekilega hægindastólum en hinum helmingnum í heilarannsóknir eða sálfræðitilraunir, þá lyftast þeir í sætinu! Svo er það fagfólk á vettvangi: kennarar (og kennaranemar), lækna, hjúkrunarfræðingar, lögfræðingar, o.s.frv. Það er eitthvað í aristótelískri dygðakenningu sem heillar þetta fólk. Eftir stuttan fyrirlestur um lykilhugtök Aristótelesar, svo sem gullna meðalveginn, *hexis*, *eudaimonia*, *arete* og ekki síst *phronesis*, lyftist brúnninn á fagfólkinu og það segist nú loks hafa lært einhverja siðfræði sem komi heim og saman við reynslu þess á vettvangi og gagnist því í starfi. Ég kann ekki alveg að skýra þennan galdur, en kantísk reglusiðfræði sem virðist hafa verið ríkjandi í námi starfsstétta – að svo miklu leyti sem þær hafa lært einhverja siðfræði – hefur farið illa í þetta fólk og stangast á við reynslu þess af því að einberar reglur nái aldrei utan um flækjur siðferðilegra úrlausnarefna. Ef til vill hafði Alasdair MacIntyre á réttu að standa þegar hann sagði að heimspeki Aristótelesar væri hin náttúrulega heimspeki venjulegs fólks.

Þú ert búsettur í Cambridge. Segðu okkur aðeins frá þeirri borg og tengslum þínum við hana.

Ég dvaldi fyrst í rannsóknarleyfi við Háskólann í Cambridge (og sem félagi við St. Edmund's College) á vormisseri 2002 og síðan margoft þangað til ég flutti þangað með fjölskyldunni um áramótin 2011–2012. Við búum ennþá þar þó að ég vinni fjóra daga í viku í Birmingham. Bæði er eitthvað göfgandi við andrúmið í Cambridge og svo vill konan ekki flytja þaðan vegna vinnu. Eitt lán mitt í lífinu var að kynna prófessor Terry McLaughlin sem bauð mér fyrst til Cambridge 2002. Hann var lengi vel andlit og föðurmynd menntaheimspeki í Englandi, tók í raun við af R.S. Peters þegar sá mikli fyrirrennari missti vitið, illu heilli. Terry var sanntrúður maður og hann var heill í köllun sinni sem var að liðsinna öðrum og koma þeim til þroska. Hann hafði engan tíma fyrir sjálfan sig, ekki einu sinni tíma til að borða annað en ruslfæði á hlaupum. Þegar hann fékk krabbamein, enn á besta aldri, var hann dæinn innan viku. Líkaminn hafði ekkert viðnám. Andlát hans var mér persónulega mikið áfall, því að ásamt Mikael sem ég nefndi áður var hann mesti persónulegi áhrifavaldurinn á heimspeki mína: í tilfelli Terrys á menntaheimspeki mína þó að hann væri sjálfur enginn aristótelisti. Ég hef ekki stigið fæti inn í St. Edmund's College eftir minningarathöfnina um hann, fæ mig ekki til þess.

Burtséð frá áhrifum Terrys á mig persónulega, þá var ótímabært fráfall hans meiri háttar áfall fyrir menntaheimspeki í Bretlandi. Hún hefur eiginlega ekki borið sitt barr síðan. Vitaskuld er það ekki bara andláti Terrys að kenna heldur ekki síður sveinsnámsvæðingu kennaramenntunar í Englandi þar sem allar „óhagnýtar“ greinar hafa verið skornar niður við trog. Meira að segja háskólarnir í Oxford og Cambridge, sem skörtuðu áður bestu menntaheimspekingunum, hafa að mestu gefið þessa grein upp á bátinn. Það eru ekki nema örfáar vinjar eftir í eyðimörkinni: Birmingham, UCL, Durham, Glasgow, Roehampton. En það hefur bætt gráu ofan á svart að eftirlifendur á þessu sviði hafa brugðist við mót-lætinu með því að forpökast og umhverfast í einhvers konar sértrúarsöfnuð. Ég

get ekki varist þeirri hugsun að ef Terry væri á lífi væri miklu meira líf í breskri menntaheimspeki. Hann vildi efla tengslin við félagsvísindi annars vegar og hefðbundna heimspeki hins vegar frekar en að loka sig inni í sjálfviljugri, ógagnsæri einangrun.

Hefur háskólaumbhverfið í Bretlandi – eða á heimsvísu – breyst á síðastliðnum árum? Hvernig hugnast þér sú þróun? Getur þú bæði tæpt á því sem er neikvætt og jákvætt?

Það vita allir hvað gerst hefur á neikvæðu nótunum: fyrirtækja- og markaðsvæðing háskólastarfs og innrás möppudýranna í stjórnun háskólastofnana. Flottir heimspekingar, allt frá Páli Skúlasyni til Talbots Brewer, hafa skrifað um þetta langt og innihaldsríkt mál og ég hef engu við það að bæta. Margir háskólakennarar – einkum prófessorar – kvarta einnig yfir því að þurfa að eyða ómældum tíma í styrkjaumsóknir sem bitni á rannsóknarvirkni. Krafan um utanaðkomandi sjálfsaflafé er vissulega óvægin og samkeppnin hörð. En fátt er svo með öllu illt að ekki boði nokkuð gott. Mikið af þessum styrkjum kemur frá velgjörðasjóðum. Við í Jubilee Centre fáum til dæmis allt okkar rekstrarfé frá tveimur bandarískum sjóðum, John Templeton Foundation og Kern Family Foundation, ekki krónu frá Háskólanum í Birmingham. Þessir sjóðir hafa engan áhuga á hefðbundnum akademískum markalínunum. Þeir vilja aðeins að verkefni, með skýr markmið, séu unnin vel. „Búið bara til lið“, segja þeir, „sem getur komið þessu yfir línuna.“ Hjá okkur starfa því heimspekingar, sálfræðingar, menntunarfræðingar og félagsfræðingar – jafnvel guðfræðingar. Sjálfsaflaféð og kröfurnar sem því fylgja hafa því óbeint ýtt undir þverfagleg vinnubrögð sem eru mér sjálfum mjög að skapi. Vissulega ætti krafan um þverfagleika ekki að þurfa að koma utan frá; þetta orð kemur fyrir í stefnumótunarplöggum flestra háskóladeilda. En háskólar hafa að mestu goldið því varaþjónustu einvörðungu; allt er í raun njörvað niður í hefðbundna sviða- og deildaskiptingu.

Hitt er svo annað mál að ekki er nóg að háskólastofnanir ákveði, eða séu tilneyddar, að taka upp þverfaglega vinnu. Tímaritamarkaðurinn er mjög gamaldags að þessu leyti og oft erfitt að koma þverfaglegum rannsóknum á prent í heldri tímaritum. Við höfum lent í því í tvígang í Jubilee Centre að senda þverfaglega grein (heimspeki og sálfræði) í heimspekítímarit, sem segir hana of félagsvísindalega, og síðan í sálfræðitímarit sem segir hana of heimspekilega. Það eru of fá tímarit sem beinlínis hvetja til þverfaglegra rannsóknarskrifa. En tímaritið sem ég stýri, *Journal of Moral Education*, er þó sem betur fer eitt af þeim.

Þú sækir mikið ráðstefnur sálfræðinga um heim allan. Hvernig stendur á því? Hvaða samleið áttu með rannsakenum jákvæðrar sálfræði?

Ég sækir reglulega ráðstefnur á þremur sviðum: siðfræði, siðfræðilegri sálfræði og menntaheimspeki. Það eru ekki margir rannsakenur sem geta leyft sér að vera jafn marglyndir og ég, m.a. af ástæðunum sem ég nefndi í svari við síðustu spurningu þinni. Á síðustu árum hafa ráðstefnur á sviði jákvæðrar sálfræði og jákvæðrar menntunar bæst í þennan flokk. Þegar ég var yngri hefði ég ugglauzt skrifað 10 greina flokk í *Lesbók Morgunblaðsins* (sem því miður er ekki til lengur, ekki satt?)

til höfuðs jákvæðri sálfræði. En ég er orðinn miklu friðsælli og mildari með ár-unum, meiri mannasættir. Það er kannski bara vegna hægari hormónastarfsemi, ekki endilega vegna þess að ég sé þrungið af reynslu og speki! Jákvæðu sálfræðingarnir sækja mjög í smiðju Aristótelesar og þeir eru afskaplega vel meinandi fólk. Sumir eru jafnvel upplýstir hálfguðir, eins og Mihaly Csikszentmihalyi, sem minnir mig alltaf á Björn í Brekkukoti (a.m.k. eins og Þorsteinn Ö. lék hann í sjónvarpinu í gamla daga), þó að stefnan eigi að vísu líka sinn Pétur Þríhross (Martin Seligman).

Vandi jákvæðu sálfræðinnar er sá að eftir að Chris Peterson lést fyrir aldur fram er enginn fræðimaður í fremstu röð stefnunnar sem ber mikið skynbragð á heimspeki. Þess vegna er styrkleika- og dygðakenning jákvæðu sálfræðinnar mjög vanþroskuð og brothætt, þó að hún eigi margt sameiginlegt með aristótéliskum dygðafræðum. Svo að ég nefni bara fátt eitt þá (a) rugla jákvæðu sálfræðingarnir einatt saman gildum og forskriftum, (b) neita að gera ráð fyrir neinni vitsmunalegri yfirdygð, svo sem siðvitinu (*phronesis*) hjá Aristótesli sem sker úr dygðárekstrum, heldur líta svo á að dygðakeðjan sé jafnstærk og sterkustu hlekkirnir, (c) hafa yfirleitt meiri áhuga á framkvæmdadygðum svo sem seiglu og þrautseigju en siðferðisdygðum og (d) skilja ekki hvað átt er við með eigingildi siðferðisdygða burtséð frá notagildi þeirra. Það góða við jákvæðu sálfræðingana er hins vegar að þeir taka gagnrýni yfirleitt vel og eru sífelld að bjóða mér á ráðstefnur til að „bæta stefnuna innan frá“, eins og þeir orða það. Ég veit ekki hversu mikið tillit þeir taka til þess sem ég hef að segja á endanum, en þeir hlusta a.m.k. á mig og vitna í skrif mín.

Ég hafði of mikið óþol gagnvart rugli þegar ég var yngri og var í sífelldum krossferðum gegn því. En sumar þeirra voru don-kíkótískar. Mér fellur núorðið betur við hlutverk Sansjós Pansa. Það er oft hægt að stýra oflátum og lukkuriddurum í betri farvegi með lempni og tiltali. Jákvæðu sálfræðingarnir eru ráðþægir og ásetningur þeirra er góður. Þess vegna er skynsamlegra að reyna að vinna með þeim en að segja þeim stríð á hendur.

Við sem lesið höfum skrif þín tókum einmitt eftir því að þú vitnar iðulega í bókmenntatexta máli þínu til stuðnings hverju sinni. Hversu mikilvægar eru bókmenntir í þínu lífi og með hvaða hætti gagnast þær þegar þú vísar til þeirra?

Ég hef nefnt nokkur dæmi um glópalán á lífsgöngu minni. Enn eitt lífslán mitt var að alast upp á heimili þar sem bókmenntir voru taldar jafnnauðsynlegar góðu lífi og kartöflur. Pabbi, Kristján frá Djúpalæk, var skáld og ritstjóri og þegar ég var á barnsaldri, sérstaklega fyrir 1970, nefnilega fyrir tíma sjónvarpsins fyrir norðan, var húsið okkar fullt frá morgni til kvölds af gestum: listamönnum (s.s. Akureyrarskáldunum þekktu, en einnig Sunnlendingum á ferð og flugi, t.d. jafnólíkum rithöfundum og Indriða G. og Jóni Óskari eða píanósnillingnum Jónasi Ingimundarsyni), stjórnmálamönnum (s.s. Birni Jónssyni, ráðherra) og guðspekingum og lífskúntnerum af ýmsu tagi (s.s. Ólafi Tryggvasyni og Einari Pálssyni). Foreldrar mínir læstu aldrei útídyrunum og fólk gekk bara inn og út eins og á brautarstöð. Mamma stóð svo í eldhúsinu, hitaði kaffi og bakaði pönnukökur

fyrir þennan gestaskara. Ég ólst upp við það að umræður um listir (ekki síst bókmenntir), heimspeki og stjórnmál væru óaðskiljanlegur þáttur mannlífsins og ég man að það varð mér talsvert áfall þegar ég áttaði mig á því að þetta væri ekki plagsiður á öllum heimilum. Þegar gestakomum fækkaði tók pabbi upp þann sið að lesa skáldverk og ævisögur upphátt á kvöldin – alveg þangað til ég var á menntaskólaaldri. Við lásum t.d. allar Íslendingasögurnar og þættina frá upphafi til enda. Ég var farinn að hugsa og skrifa á forníslensku á tímabili.

Pabbi var ekki móðernisti og hugmyndin um listnautn sem uppskrúfaðan fagurkerahátt var honum framandi. Hans eigin skáldskapur er mjög siðferðilegur; þá á ég við alvöru kveðskap hans (s.s. hið fræga „Slysaskot í Palestínu“) en ekki dægurlagatextana (svo sem „Vor í Vaglaskógi“) sem hann orti sér til lífsviðurværis. Það síaðist einhvern veginn inn í mig frá blautu barnsbeini að hlutverk bókmennta væri að fræða okkur um mannleg lífbrigði og lífskosti. Aftur varð það mér áfall þegar ég áttaði mig á að ekki allir skildu listir slíkum siðferðilegum skilningi. En ég hef haldið áfram að trúa þessu og hef reynt að ýta undir vin minn David Carr og aðra heimspekinga sem fært hafa heimspekileg rök að hinum siðferðilega skilningi, þó að ég hafi ekki skrifað mikið um hann sjálfur. Mér finnst hann einhvern veginn of sjálfsagður – of hvínandi sannur – til að vera rökstuðnings þurfi!

Ég sakna þess að hafa ekki lesið nógu mikið af nýjum bókmenntum síðasta áratuginn eða svo; ég hef verið svo upptekinn við verk mín í Birmingham og lestur fræðirita. Ég stend mig að því að vitna aftur og aftur í verk sem ég las á unglingsárunum, en það er ósanngjarnt gagnvart nýjum höfundum og samtíðinni sem þeir hljóta að tengja sig betur við.

Gengur ekki mannkostamenntun einmitt út á það að efla siðferðilegan skilning nemenda á öllum viðfangsefnum, óháð því hvers kyns þau eru (eins og t.d. nýjum bókmenntum)? Er hér ekki um sömu nálgun að ræða?

Jú, en þúkinn svamlar í smáatriðunum, eins og Bretar segja. Doktorsnemi minn lenti nýlega í vandræðum með aristótélískt fyrirmyndaverkefni í skóla í Sádi-Arabíu vegna þess að nemendur þar gátu ekki tengt sig við siðferðilegar fyrirmyndir sem ekki voru arabískar. Þær sköpuðu ekki sporgönguþrá (*zele*). Á sama hátt gæti vel verið að nemendur í framhaldsskóla á Íslandi eða Englandi gætu tengt sig betur við fyrirmyndir úr nútímanum eða a.m.k. úr bókmenntum sem þeir þekkja, eins og Harry Potter, en úr bókum sem ég las sem unglingur og hreifst af. Íhlutanir í skólum eru mjög háðar aðstæðubundnum blæbrigðum.

Ég hef verið þess heiðurs aðnjótandi að heimsækja hinn nýstofnaða skóla, The University of Birmingham School. Viltu fræða okkur aðeins um tilurð og uppbyggingu hans?

Já, við urðum þess heiðurs aðnjótandi að fá að stofna sameiginlegan (gjaldfrjálsan) grunn- og framhaldsskóla sem rekinn er í samráði við Háskólann í Birmingham, á svipuðum forsendum og Æfingaskóli KHÍ í gamla daga. Mannkostir eru rauður þráður í öllum kennslugreinum skólans og kennarar eingöngu ráðnir til starfa ef þeir geta sýnt fram á hvernig þeir ætla sér að flétta mannkosti inn í kennslu

hinna einstöku greina. Skemmst er frá því að segja að þessi þáttur skólastarfsins hefur tekist afar vel og OFSTED hefur lokið miklu lofsorði á skólann vegna hans. Þessi skóli er þegar sá vinsælasti í allri borginni meðal foreldra, sérstaklega vegna mannkostaáherslunnar. Hitt er svo annað mál að við reistum okkur ef til vill hurðarás um öxl þegar við ákváðum að gera okkur eins erfitt fyrir og hægt var með því að draga nemendur að úr fjórum ólíkum upptökusvæðum, þar á meðal úr þremur fátækustu hverfum borgarinnar með afar ólíkan félagslegan og trúarlegan bakgrunn, og einnig óvenjuhátt hlutfall nemenda með skilgreindar sérþarfir. Svona blandaðir skólar eru nánast óþekktir í Englandi þar sem flestir taka inn nemendur úr tilteknum hverfum með sameiginlega félagslega stöðu. Þetta var nánast fíldjörf tilraun til að raungera skóla margbreytileikans – til viðbótar mannkostamenntuninni – og ekki hægt að segja að allt hafi gengið samkvæmt áætlun. En einkunnir nemenda á samræmdum prófum eru í góðu meðallagi – og það sem mestu varðar, við trúum því að við brautskráum betra fólk en það sem við tökum inn.

Þegar þú horfir til baka – þetta liggur kannski ekki beinast við, en – hvað ímyndar þú þér að þú hefur haft fyrir stafni ef þú hefur ekki skapað þér feril innan akademískrar heimspeki?

Sem unglingur ætlaði ég að verða fyrst blaðamaður og svo fornleifafræðingur þar til ég áttaði mig á því að sem blaðamaður yrði ég að skrifa þurran stíl og sem fornleifafræðingur yrði ég að vaða upp að hnjám í drullu við íslenskan fornleifauppgroft! Svo fór ég að læra heimspeki hjá fjölfræðingnum Ole Lindquist í MA (sem hafði meiri áhrif á mig en ég gerði mér grein fyrir fyrr en síðar), kynntist Guðmundi Heiðari Frímannssyni heimspekingi þegar við unnum saman á sumrin í gjaldeyrisdeild Landsbankans á Akureyri og las *Problems of Philosophy* eftir Bertrand Russell og *Tilraun um manninn* eftir Þorstein Gylfason. Þá varð ekki aftur snúið. Í baksýn sakna ég þess helst að hafa ekki tekið sálfræði a.m.k. sem aukagrein með heimspekinni í HÍ. Þá væri ég betur læs á tölfræðina í sálfræðiritgerðum en ég er nú. Ég lendi stundum í basli með að kjafta mig út úr henni í samræðum við sálfræðinga!

Ég tók samt bestu aðferðafræðinámskeið í heimi með sumarvinnu minni í Landsbankanum. Það var ótrúlega mikill lærdómur að vinna í banka fyrir tíma MBA-strákanna sem settu bankana á hausinn. Ég hef aldrei, fyrr eða síðar, kynnst meiri alúð í vinnubrögðum og betra skipulagi. Þetta var meistaranám í ögun og samviskusemi. Allir fræðimenn þyrftu að vinna í banka í nokkra mánuði.

Mér liggur við að fullyrða að á ferli þínum hafir þú aldrei verið afkastameiri en einmitt núna – og þá á öllum sviðum sem þú lætur þig varða. Hverju megum við lesendur Hugur eiga von á úr þínum ranni næstu misseri?

Ég er samningsbundinn Routledge um að gefa út bók seint á árinu 2019: *Flourishing as the Aim of Education: A Neo-Aristotelian View*. Ég er þegar búinn að klára mikið af handritinu svo að þetta ætti að ganga eftir [bókin kom út í júlí 2019 eftir að viðtalið var tekið]. Í fyrsta skipti síðan ég var í háskóla veit ég hins vegar ekki

hvað ég ætla að semja eftir þessa bók. Ég verð þá búinn að skrifa um öll efni sem voru á langtímadagskránni. En ég er eins og Woody Allen: öldungis friðlaus ef verkefni stendur ekki fyrir dyrum fyrir næsta ár. Ef til vill myndu einhverjir segja í framhjáhlupi að ég ætti fleira sameiginlegt með Woody, nefnilega að vera meiri maður magns en gæða. Það er ef til vill ekki ósanngjarn dómur. En ef það besta sem ég hef skrifað er eins gott, á sinn afstæða hátt, og bestu myndir Woodys, þá skiptir hálfkaraða smælkið og úrkastið vonandi ekki eins miklu máli. Þetta liggur kannski í genunum. Ég man að pabbi var oft gagnrýndur fyrir að vera ekki nógu vandlátur á eigið útgefið efni.

Þakka þér kærlega fyrir spjallið, Kristján. Ég býst við að videigandi sé að ljúka því á stórrí spurningu að lokum: Hvað er gott líf?

Svarið sem ég ætla að gefa í næstu bók er að það sé, í grundvallaratriðum, farsælt líf í skilningi Aristótelesar, en samt með talsverðum viðbótum og breytingum frá skilgreiningu hans. Aristóteles var á harðahlaupum frá loftborinni hugsjóna-hyggiu Platons og gekk, að mínum dómi, of langt í átt til jarðbindingar. Undrun er að sönnu höfuðdygd hjá Aristótelesi en það er undrun sem er skyldust fræðilegri forvitni. Það er hins vegar ekkert rými hjá honum fyrir lotningu eða uppljómun. Þetta er meðal annars ástæða þess að aristotelísk mannkostamenntun á í erfiðleikum með að skýra róttæk sjálfshvörf, eins og lýst er svo vel í mörgum verkum Dostojevskís. Það er enginn „kraftbirtingarhljómur guðdómsins“ í Aristótelesi, hvorki í trúarlegum eða veraldlegum skilningi. Hann hefði ef til vill þurft að kynna Ólafi Kárasyni – eða ganga aðeins skemur í hinu fræðilega föðurmorði sínu á Platoni.